

Kurtuvėnų bažnyčios raida: nuo pirmosios XV a. iki Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios

Raimonda Ragauskienė

*Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnio objektas: Kurtuvėnų bažnyčios raida. Tikslas: pasitelkus istoriografijoje dar nefunkcionuojančią medžiagą aptarti senąsias bažnyčias Kurtuvėnuose ir jų fundacijas, taip pat siekiama išanalizuoti vieno svarbiausių Šiaulių krašto architektūros paminklų – Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios – fundavimą ir jos statybą XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. Tikslinamas architekto Martyno Knakfuso vaidmuo šiose statybose, aiškinamasi, kokie kiti meistrai prisidėjo prie bažnyčios statybų, kaip vyko pačios statybos.

Raktažodžiai: XVI–XVIII a. LDK istorija, Mikalojus Jaugėla, Skaševskiai, Nagurskiai, Martynas Knakfusas, Šv. apaštalo Jokūbo Kurtuvėnų bažnyčia.

IVADAS

Trečią šimtmetį pradėjusi skaičiuoti Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia Kurtuvėnuose yra reikšmingas ankstyvojo klasicizmo stiliaus architektūros paminklas Lietuvoje, dar nesulaukęs rimtesnių studijų. Šis objektas dažniausiai pristatomas populiarioje, ypač turistinėje, bet ne mokslinėje literatūroje. Bene reikšmingiausias istorines žinias apie bažnyčią, jos statybas dar XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje paskelbė Euzebijus Łopaciński. Jo duomenimis, statybos darbai vyko 1783–1792 metais. Juos organizavo ir prižiūrėjo Upytės taurininkas architektas Povilas Šaškauskas, o mūrininkams vadovavo meistras iš Vilniaus Laurynas Semaška¹. Feliksas Sliesoriūnas, radęs 1783 m. spalio 23 d. Vilniuje rašytą Martyno Knakfuso laišką, įtvirtino teiginį apie šio architekto dalyvavimą bažnyčios statybose². Vėlesnės istoriografinės išvalgos jau rėmėsi tik nurodytais duomenimis³. Lakoniškai bažnyčia minima aptariant atskirus XVIII a. Kurtuvėnų dvaro raidos momentus ar jos fundatorius Nagurskius⁴.

Susidomėjimas šiuo kultūros paminklu padidėjo 2002 m., kai tų metų vasarą archeologai atidarė įėjimą į bažnyčios rūsius ir aptiko dvylika kriptų su XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje palaidotais asmenimis⁵. Rasta tokių kultūros vertybių kaip XVIII a. pabaigai būdingas vyriškas kostiumas su kontušo juosta, auksinis žiedas, Baltojo Erelio ordinas su šio apdovanojimo juosta ir kt.⁶ Pagal radinius spėta, kad rūsiuose galėjo būti palaidoti bažnyčios fundatorių Nagurskių giminės nariai⁷. Atlikti archeologiniai bei antropologiniai tyrimai kartu išskėlė nemažai naujų klausimų, susijusių tiek su palaidojimais (istoriniais duomenimis paremta tikslia jų identifikacija, laidojimo laiku), tiek su pačia Kurtuvėnų bažnyčia (jos statyba, trukmė).

Šio straipsnio tikslas – siekiant visapusiško vaizdo pateikti bažnyčios, kaip institucijos, Kurtuvėnuose raidą nuo

jos genezės (XV a. pab.) iki Nagurskių fundacijos XVIII a. Taip pat siekta palyginti maldos namų topografinę padėtį bei skirtingų laikmečių ir fundatorių požiūrį į bažnyčią Kurtuvėnuose, jai teiktą paramą. Pagrindinis dėmesys straipsnyje skiriamas dabar esančios bažnyčios statyboms: patikslinamos turimos žinios apie jų eigą, trukmę, darbų vykdytojus, taip pat apžvelgiamas ilgalaikių Kurtuvėnų valdytojų Nagurskių santykis su jų funduota bažnyčia.

Atsakymus į šiuos klausimus pateikia išlikę mokslinėje apyvaroje dar nefunkcionuojantys šaltiniai. Mūsų dienas pasiekė nemažas Kurtuvėnų dvaro archyvas, kurį galima prilyginti turimiems Tiškevičių – Biržų ir Dubingių dvarų, Sapiegų – Skuodo, Pliaterių – Kartenos ar Oginskių – Rietavo ir pan. archyvams. Daugiausia medžiagos šiuo metu saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos⁸ ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrių fonduose⁹. Pastarųjų dviejų fondų peržiūrėta medžiaga ir remiamasi šiame straipsnyje.

Didžiausią svarbių dokumentų dalį sudaro XVIII a. apie ūkį bei asmeninio pobūdžio šaltiniai. Tačiau trūksta kompleksinių šaltinių, skirtų vien bažnyčiai ir jos statyboms. Išimtį sudarytų negausus bažnytinių fundacijų sąrašas. Tuo tarpu „išgryninti“ informaciją apie bažnyčią iš turimos medžiagos ne visuomet lengva. Nereitai paskiros žinutės pasiklysta nepreciziškai vestų pajamų-išlaidų knygų informacijos gausoje, mat Kurtuvėnų dvaro ekonomai tokiose XVIII a. knygose informaciją klasifikavo ne pagal išlaidų grupes, o chronologiškai. Vertingi turimi Nagurskių memorialai ekonomams ar jų ataskaitos valdos savininkams, tačiau vientiso statybų vaizdo nėra, kadangi dažniausiai minėti vien svarbiausi darbai. Dalies informacijos dėl išblukusių ar kitaip apgadintų dokumentų jau neįmanoma atkurti. Nepaisant visų šių trūkumų, naujų ir gausių šaltinių dėka aiškėja išsamesnis Kurtuvėnų bažnyčios statybų vaizdas.

SENOSIOS BAŽNYČIOS KURTUVĖNUOSE (IKI XVIII A. PRADŽIOS)

Šiandieninė Šv. apaštalo Jokūbo katalikų bažnyčia anaiptol ne pirmoji bažnyčia Kurtuvėnuose. Iki jos nueitas ilgas ir netolygus kelias. Konfesine prasme skirtingu metu valdoje veikė dviejų tikybų maldos namai: pradžioje 59 metus katalikų (1498–1557 m.), vėliau 74 metus protestantų (1557–1631 m.) ir galiausiai nuo 1631 m. iki dabar vėl katalikų. Keičiantis fundatoriams keitėsi ne tik bažnyčių įvardijimas, bet ir pastato topografinė padėtis. Dabartinė Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia Kurtuvėnuose būtų greičiausiai trečias kulto statinys vietovėje.

Pirmoji katalikų bažnyčia. Pirmoji katalikų bažnyčia Kurtuvėnuose funduota 1498 m. Kurtuvėnų tėvonio bajoro Mikalojaus Jaugėlos¹⁰. Naracinėje fundacijos dalyje, rodančioje bažnyčios titulą, pažymėta, kad siekta šlovinti „Visagalį Viešpatį ir Švenčiausiąją Mergelę Mariją, šventąjį Kryžių, taip pat šventuosius apaštalus Mikalojų, Baltramiejų bei šventuosius kankinius Stanislovą ir Jurgį“ norint išpirkti fundatoriaus ir jo protėvių nuodėmes. Kaip matyti, titulas gana platus, jis tiesiog atliepia tuometines, dar viduramžiškas, tradicijas, kai norima į vieną sudėti viską¹¹. Nuo pamatų statyti maldos namai neabejotinai buvo mediniai. Be to, fundatorius suteikė dosnų aprūpinimą. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje dažnai bažnyčiai būdavo duodami palivarkai su valdiniais¹². Taip atsitiko ir Kurtuvėnuose. Fundaciniame dokumente jai paskirtas „Zyeldo“ palivarkas kartu su šešiais gyventojais, taip pat dešimtinė javais, daržovėmis ir gyvuliais nuo penkių Jaugėlos dvarų. Net ir nežinant daugiau faktų apie dvaro savininko santykį su funduota bažnyčia, pavyzdžiui, pageidavimo pasilaidoti joje, vien iš fundacijos akto galima teigti, kad Kurtuvėnų bažnyčiai buvo numatytas svarbiausio religinio centro Jaugėlos valdose vaidmuo.

Protestantiška bažnyčia Kurtuvėnuose. Giliau šaknų neįleidusį katalikų tikėjimą šiose apylinkėse kiek daugiau nei po pusės šimtmečio pakeitė naujas religinis judėjimas – protestantizmas. Kada Kurtuvėnų valda tapo pradžioje liuteronu, vėliau evangeliko reformato, XVI a. I pusėje į Žemaitiją atsikėlusio mozūriečio Stanislovo Skaševskio (Kurtuvėnų savininkas nuo 1545 m., mirė 1579 m.) nuosavybe, katalikų bažnyčia buvo uždaryta ir pasamdytas protestantų pamokslininkas¹³. Tiksliai religinius pokyčius datuoti leidžia 1579 m. popiežiaus nuncijaus Kaligario auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo atlikta Žemaičių vyskupijos vizitacija, kurios metu buvo suregistruotos bajorų užimtos vyskupui priklausiusios žemės. T. Pekulo žiniomis, katalikų bažnyčia Kurtuvėnų vietovėje nustojo veikti po karalienės Bonos mirties, tai yra nuo 1557 m., kai, anot jo, eretikai – evangelikai kalvinistai – nusavino katalikams paskirtas valdas ir žmonių tarnybas¹⁴.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) protestantams nepripažįstant šventųjų kulto, jų maldos namai nebeįvardijami, o bažnyčios vadintos pagal vie-

toves, kuriose jos veikė. Tad nusavintoji katalikų bažnyčia nuo XVI a. vidurio tapo tiesiog protestantų „Kurtuvėnų bažnyčia“. Pasikeitus „iškabai“, kaip nurodo šaltiniai, topografinė jos padėtis išliko ta pati. Kurioje vietoje buvo ir kaip atrodė protestantų, o kartu ir buvusi pirmoji katalikų bažnyčia, galima atsekti tik apytiksliai. Jos statinys bei klebonija su dvaru minėti 1576 m. S. Skaševskio Kurtuvėnuose surašytame testamente¹⁵. 1592 m. valdos inventoriuje pažymėtas jau didesnis kompleksas su varpine: „bažnyčia, durys ant vyrių su vidine spyna; varpinė su dviem varpais; klebonija su statiniais ir užsieniu“¹⁶. Greičiausiai pagrindinis maldos namų statinys turėjo būti dar Jaugėlos laikų, nebent tik rekonstruotas. Bažnyčia toje vietoje išliko iki pat XVII a. 4-ojo dešimtmečio. Apie ją pažymėta 1631 m. K. Skaševskos-Karpinės užrašyme: „...ir kaip šviesios atminties mano pirmtakų laikais, mano tėvovinėse Kurtuvėnų valdose, Žemaitijoje, evangelikų bažnyčioje Viešpats šlovintas, taip ir iki šiol man paveldėjus ir laikant bei valdant [Kurtuvėnus]... toji Kurtuvėnų evangelikų bažnyčia yra pastatyta prie maniškio Kurtuvėnų dvaro, mano nuosavybe, tėvovinėse žemėse“. Kaip ir katalikas Jaugėla, evangelikai reformatai Skaševskiai dosniai aprūpino maldos namus. Pamokslininkui nuo 1576 m. teko Padubysio dvarelis, dvi tarnybos, tuščia Rimkovščiznos žemė ir dar paskirtas vienas Kurtuvėnų miestiečio sklypas. Be to, kasmet iš dvaro duota duoklė javais.

Protestantų Skaševskių giminės santykis su jų proteguojama bažnyčia šaltiniuose užfiksuotas aiškiau negu M. Jaugėlos. Pirmasis Kurtuvėnų reformatas ne tik rūpinosi tinkamo pamokslininko, „gero krikščionio“ išlaidymu, bet svarbiausia – turėjo minčių apie savo šeimos ar giminės kapavietės įrengimą Kurtuvėnuose. Tą rodo jo testamente pareikšta ir įvykdyta valia palaidoti jį Kurtuvėnų bažnyčioje. Pilnametystės sulaukę S. Skaševskio vaikai – sūnus Jonas (1558–1604/1605 m.) ir dukra Kotryna (apie 1563–1639 m.), ištekėjusi už Mikalojaus Karpio, taip pat tapo aktyviais evangelikais reformatais. Dar 1558 m. Prūsijos kunigaikščio Albrechto linkėjimai S. Skaševskiui gimus sūnui Jonui – užauginti jį pamaldžiu, garbingu vyru, prisidėsiančiu prie „Kristaus bažnyčios statybos“ – išsipildė su kaupu. Tai matyti pirmiausia iš asmeninio S. Skaševskio vaikų gyvenimo – jų ir net jų vaikų vedybinių ryšių tik su šios konfesijos atstovais (Gruževskiai, Karpiai, Pristanovskiai ir kt.). Konfesiniu požiūriu pažymėtina unikali K. Skaševskos šeimyninė padėtis. Su vyru, Volkovysko pakamariu protestantu M. Karpiu, išaugino tris sūnus bei tris dukras: Petrą, Stanislovą-Kazimierą ir Steponą bei Kotryną, Zofiją ir Daratą¹⁷. Tačiau XVII a. pradžioje, neišku dėl kokių priežasčių, M. Karpis pakeitė tikėjimą. Į katalikų tikėjimą kartu perėjo ir jo sūnūs. Turime painų atvejį, kai žmona nepasėkė paskui vyrą: K. Skaševska ir dukros iki gyvenimo galo liko aktyvios protestantės. Skirtingi tikėjimai Karpis išskyrė netgi po mirties. 1622 m. miręs Mikalojus, anot jam skirto antkapinio užrašo, „iš labai kilmingos giminės, palikęs savo žmoną ir dukras eretikes, išskyrus sūnus, kurie visi išpažįsta tikrąjį

katalikų tikėjimą, apimtas klastingos karštingės baigė gyvenimą ir buvo palaidotas mūsų [Tytuvėnų] bažnyčioje ilsisi palaidojimo rūsyje prie Šv. Pranciškaus altoriaus¹⁸. K. Skaševska, nei vyrui esant gyvam, nei po jo mirties, tikėjimo nekeitė, netgi pasižymėjo išskirtinai aktyvia protestantiška veikla. Pergyvenusi M. Karpį 17 metų, išreiškė valią būti palaidota Krasnogališkių evangelikų reformatų bažnyčioje, kurią pati ir fundavo.

Ji nemažai nuveikė Kurtuvėnų bažnyčios ir protestantiškos bendruomenės labui. Jos veikloje galima išvengti nebe pavienius religinio pobūdžio aktus, bet platesnį veiksmų planą. Kol kas istoriografijai dar nežinoma arba labai menkai žinoma K. Skaševska-Karpienė gali būti prilyginta istorikų jau įvertintoms tokioms Žemaitijos reformatorems kaip seserys Milkevičiūtės (Sofija Vnučienė ir Darata Šemetienė)¹⁹. Ji aktyviai kovojo dėl protestantų bažnyčios Kurtuvėnuose išsaugojimo, siekė, kad parapijiečiams buvo teikiamos tinkamos paslaugos. Jai priskiriamas pamokslų lietuvių kalba (nors ir neilgai) organizavimas valdoje²⁰. Visgi nors bažnyčios vieta nepakito, o Skaševskio vaikai kalvinistiška dvasia ir netgi labai aktyviai tęsė tėvo religinę politiką vietovėje, pokyčius nulėmė besikeičiančios tikėjimo sąlygos LDK.

1629 m. katalikai ėmė trukdyti Evangelijos tiesų sklaidimą Kurtuvėnų bažnyčioje²¹. Visai nebeveikė ji po 1631 m., o K. Karpienei maldos namus su turtinga fundacija teko perkelti į Krasnogališkes²². Čia nauja bažnyčia turėjo perimti iš kurtuvėniškės ir užtikrinti kalvinistiškų tradicijų tęstinumą bei evangeliško Skaševskių giminės mauzoliejaus funkcijas. 1639 m. testamente fundatorė pareiškė aiškią valią palaidoti ją Krasnogališkėse²³. Nežinia, kaip buvo pasielgta su S. Skaševskio ir greičiausiai jo pirmosios žmonos bei sūnaus ir šio pirmosios žmonos palaikais, palaidotais Kurtuvėnuose.

Antroji katalikų bažnyčia. Nutrūkus 74 metus besitęsusiai protestantiškai tradicijai, aktyvios evangelikės reformatės K. Karpienės Kurtuvėnų privačios valdos centre vėl ėmė veikti katalikų bažnyčia. Tie patys maldos namai vėl ėmė skelbti katalikiškas tiesas. Topografinė padėtis nepasikeitė, o kaip buvo pavadinta katalikų atsimtoji bažnyčia, duomenų šaltiniai nepateikia. Vėliausiai 1637 m. joje jau aukotos katalikų mišios²⁴. Konfesine prasme bažnyčia daugiau pokyčių neapatyrė, juolab kad 1644–1716 m. dvaro savininkais be išimčių buvo aktyvūs katalikai: Skaudvilos, Zarankos ar Kniaževičiai.

Šiuo laikotarpiu maldos namai, skirtingai negu visa valda, itin sustiprėjo. Keletą fundacijų (pinigais ir žemėmis) bažnyčiai skyrė Erzamas Skaudvila. Po 1644 m. Kurtuvėnuose atsirado špitolė 6 vargšams, kuriai iš dvaro kasmet skirta 30 auksinų, 6 statinės rugių ir kt.²⁵ 1674 m. savininkais tapę Tomas Kazimieras Kniaževičius su žmona Konstancija Šostovicka²⁶ pasirūpino, kad bažnyčia atgautų visas jai priklausančias fundacijas: Skaudvilos skirtas žemes, parapijiečio Petro Dzido paliktus 100 kapų grašių, Felicijono Jurgio Petkevičiaus ir Teklės Bičkevičiūtės užrašymus; savo ruožtu špitolei dar skyrė Saurimaičių valdele, o vargonininką Andrių Šimavičių kaip tarnaujantį bažnyčiai atleido nuo darbų

dvare²⁷. Svarbiausia, kad 1684 m. Kurtuvėnuose nuo pamatų buvo perstatyta senoji bažnyčia²⁸. Tai buvo antrasis maldos namų statinys, pratęsęs Kurtuvėnų bažnyčios istoriją dar visą šimtmetį.

MEDINĖ KATALIKŲ BAŽNYČIA KURTUVĖNUOSE: PIRMOSIOS NAGURSKIŲ GIMINĖS FUNDACIJOS

Apie 1717 m. Kurtuvėnų dvarą įsigijo ir šimtmetį jį valdė XVI a. pabaigoje iš Lenkijos atsikėlusios trys Nagurskių giminės kartos²⁹. Ši šaka istoriografijoje tiesiog ir vadinama Kurtuvėnų Nagurskiais. Jie sugebėjo gana greitai politiškai ir ekonomiškai įsitvirtinti tarp Žemaitijos elito. Pirmojo Kurtuvėnų savininko Žemaitijos pakario Pranciškaus Vladislavo Nagurskio (dvarą valdė nuo 1717–1751/1752 m.)³⁰ stiprią turtinę padėtį akivaizdžiai rodo vaikams atitekusi jo įvairiems asmenims paskolinta 170 000 auksinų suma³¹. Dvaro paveldėtojas jauniausias Pranciškaus sūnus Kartenos grafas Jokūbas Ignotas Nagurskis (gyveno apie 1730 – po 1796 m.) tėvą pralenkė tiek eitų pareigų reikšmingumu, tiek sukaupu turtu. Valdydamas per 500 dūmų jis priklausė turtingiausių LDK dvarininkų dvidešimtukui. 1789 m. palikto turto vertė buvo daugiau kaip 3 milijonai auksinų³². Tokią padėtį pavyko išlaikyti ir paskutiniajam Kurtuvėnų Nagurskiui, Šiaulių vėliavininkui Kajetonui (1760–1802 m.)³³. Nagurskių laikais Kurtuvėnai tapo pagrindine jų rezidencija, tad akivaizdžiai buvo stiprinamas ir bažnyčios vaidmuo valdoje. Tačiau šie procesai vyko palaipsniui, daug glaudžiau ir ilgiau šios giminės gyvenimas siejosi ne su šiandien tebestovinčia, tačiau antrąja, dar Kniaževičių perstatyta, medine bažnyčia.

Dvare rezidenciją įkūręs P. Nagurskis taip pat skyrė dėmesį prie jo stovėjusiai bažnyčiai. Fundacijų sąrašė minimas 1740 m. dvarininko finansuotas remontas. Todėl 1748 m. Žemaitijos katalikų bažnyčių vizitacijoje, netikslinant bažnyčios pavadinimo, nurodyta, kad Kurtuvėnų miestelio medinė bažnyčia yra gerai prižiūrima ir papuošta, turi varpinę su varpais. Tuo metu joje klebonavo Domykas Prišmantas, o zakristijonu buvo Jurgis Laurinavičius. 1750 m. Kurtuvėnuose apsilankius Žemaitijos vyskupui, bažnyčios apraše jau pažymėti didysis altorius, o šonuose – du maži, Šv. Onos ir Šv. Antano, bei dar vienas Šv. Izidoriaus altorius dešinėje pusėje³⁴. Vadinasi, pinigai nuolat pasiekdavo Kurtuvėnų kleboną, jų užteko bažnyčiai tvarkyti. Didesnę paramą maldos namai gaudavo dvaro savininko ar jo šeimos narių mirties atveju pagal užrašymus testamentuose. Antai 1743 m. Marijana Nagurskytė-Važinska bažnyčiai skyrė 100 timpų, o pats Pranciškus 1750 m. paliko 500 timpų³⁵.

Kurtuvėnų bažnyčia pirmojo Nagurskio laikais tapo svarbiausiu šios šeimos kulto centru. Čia vyko reikšmingi įvykiai: vestuvės, krikštynos, kartais netgi spręstos konfliktinės situacijos. 1745 m. vasario 28 d. bažnyčioje susituokė P. Nagurskio dukra Petronėlė ir Livonijos vaškis Vilhelmas Jonas Pliateris³⁶. Tikėtina, kad ir kitos dukros galėjo panašiai pasielgti, juolab kad testamentuose nepa-

miršdavo skirti pinigų. 1727 m. dvarininkas bažnyčioje gavo savo miestiečių Juozapo ir jo sūnaus Stepono Lukienovičių pažadą būti paklusniems ir nekelti riaušių³⁷. Visgi Kurtuvėnų bažnyčia Pranciškaus laikais netapo pagrindine šeimos kapaviete. Pagal ankstesnes tradicijas laidota Tytuvėnų bernardinų bažnyčioje: 1751 m. pabaigoje ar 1752 m. pradžioje miręs Pranciškus Nagurskis pareiškė tokią valią, kurią vykdant žmonai teko išleisti 2082 auksinus³⁸. Išimtimi galėjo būti Teresė Nagurskytė-Gorskienė, kuri 1739 m. testamente išreiškė norą būti palaidota Kurtuvėnų bažnyčioje³⁹. Kadangi testamentas nebuvo paskutinis, neaišku, ar vėliau ji pati neapsigalvojo.

Daugiausia Kurtuvėnų bažnyčiai nusipelnė Žemaitijos pakamaris Jokūbas Ignatas Nagurskis. Jo laikais dar medinė bažnyčia buvo remiama nemažomis pinigėmis sumomis, o vėliau iškilo ir naujas mūrinis statinys. Pradžioje apsiribota minimaliais restauravimo darbais. Dėl jų 1755 m. Vieکشnių dekanatui priklausiusi Kurtuvėnų bažnyčia vizitatorių vėl palankiai įvertinta. Tuo metu iki 1774 m. joje klebonavo Simonas Putvinskis, zakristijonu dirbo Jokūbas Šmatovičius⁴⁰. 1760 m., praėjus 76 metams nuo bažnyčios pastatymo, J. Nagurskio nurodymu buvo atlikti pirmieji didesni tvarkymo darbai. 1760 m. bažnyčios bei 1763 m. klebonijos ūkio aprašai ir 1772 m. Kurtuvėnų dvaro vietininko laiškas J. Nagurskiui atskleidžia, kaip atrodė atnaujintas statinys, kokie pastatai priklausė visam kompleksui.

Rimčiausiai sutvarkytas pagrindinis bažnyčios pastatas: buvo perdengtas stogas, lentomis išklotos grindys, statinių užbaigė kupolas. Apraše paminėtos 5 durys su geležiniais viriais, vienerios tik su vidine spyna į zakristiją, kitos – į zakristiją, su geležine skląstimi, pastatą apšvietė 9 naujai sudėti langai. Nuo didžiojo altoriaus skliautuotos lubos siekė sijas, o sienos buvo nudažytos. Virš bažnyčios prieangio („bobinčiaus“) buvo vieta choriui, jame įrengtas pozityvas su 10 balsų. 1760 m. bažnyčia dar nebuvo konsekruota. J. Nagurskis prisidėjo ir prie bažnytinių daiktų atnaujinimo. 1774 m. minima Nagurskių pirktą paaukuota monstracija, skirti pinigai ir Kurtuvėnų vargšams, bažnyčioje pataisyti trys kryžiai⁴¹.

Kaip ir anksčiau, be pagrindinio kulto pastato, bažnyčios kompleksui dar priklausė varpinė su dviem varpais (trečias varpelis kaboją bažnyčios kupole), špitolė, kuriai 1759 m. klebonas skyrė paramą, ir 1741 m. iškilusi nauja klebonija. Ją prireikė perdengti po 1763 m. gaisro⁴². Be to, sprendžiant iš 1763 m. klebonijos ūkio aprašo⁴³, turėjo būti ir ūkiniai klebonijos statiniai. 1772 m. laiške konfliktą su klebonu aprašęs J. Nagurskio vietininkas Viktoras Jankovskis patikslina, kad kompleksui priklausė vargonininko namas, o visai netoli nuo bažnyčios prieangio (bobinčiaus) buvusios kapinės. Vienam V. Jankovskio broliui kalbantis su zakristijonu prie kapinių, iš prieangio iššokę klebono tarnai su vėzdais jį nustūmė į kapines ir ėmė mušti. Sužinojęs apie užpuolimą kapinėse, gelbėti brolių „per vargonininko kiemą iš kitos bažnyčios pusės“ nubėgo ir V. Jankovskis⁴⁴.

Tačiau ir tokia sutvarkyta bažnyčia iš karto netapo Nagurskių šeimos kapaviete. 1761 m. miręs Jokūbo bro-

lis, Dirvonų tįjūnas Laurynas Nagurskis, norėjo būti palaidotas Žaiginiuose, jo funduotoje pranciškonų bažnyčioje⁴⁵. Kurtuvėnų dvarininko žmona Mariana Puzinaitė, Kurtuvėnų špitolės vargšams, jų rūbams palikusi 200 auksinų, dar baltą apdangalą ir brangias medžiagas bažnyčios rakandams, kaip ir norėjo, 1780 m. buvo palaidota bernardinų kapinėse Vilniuje⁴⁶. Pažymėtina, kad ankstyvajame, 1768 m., savo testamente pasiligojęs J. Nagurskis irgi pareiškė valią būti palaidotas Tytuvėnuose, šalia rūsyje atgulusio mažamečio savo sūnelio. Tiesa, testatorius jau tada 6000 timpų paskyrė Kurtuvėnų bažnyčiai, nurodęs jų paskirti – naujo statinio statyboms⁴⁷. Vadinausi, 1760 m. medinio statinio remontas buvo tik tarpinis etapas. Pradėta galvoti apie rimtas naujo kulto centro statybas. Kaip rodo minėtame 1768 m. J. Nagurskio testamente naujai bažnyčiai skirti pinigai, statybų idėja jau tuomet dvarininko galvoje buvusi labai stipri.

MŪRINĖ ŠV. APAŠTALO JOKŪBO BAŽNYČIA KURTUVĖNUOSE

Kryžiaus koplytėlės statybos. 1768 m. kilęs J. Nagurskio sumanymas pradėtas įgyvendinti. 1775 m. rugpjūčio 25 d. Kurtuvėnų klebonas Juozapas Stanevičius kvitu patvirtino gavęs iš dvarininko 800 lenkiškų auksinų bažnyčios ir špitolės remontui bei skardininkams, dailidėms ir lentpjoviams pasamdyti⁴⁸. Tačiau tie pinigai dar buvo skirti senosios medinės bažnyčios remontui. Mūrinių statybų pradžia sietina su koplytėlės senosiose Kurtuvėnų kapinėse statybomis. Pradėta kaip autonominis objektas, vėliau ji tapo naujos bažnyčios Kurtuvėnuose dalimi. Kas projektavo šį statinį, šaltiniuose nepažymima, nors aiškėja kai kurie darbų atlikėjai. Sprendžiant pagal 1783 m. M. Knakfuso laišką, ši koplytėlė buvo nevienintelė, tačiau apie kitų statybas šaltiniai duomenų nepateikia.

1781 m. dėl Kryžiaus koplytėlės, arba vadinamosios bažnytėlės, statybos sudaryta sutartis su mūriniu meistru Tyssenu. Jis įsipareigojo ją išmūryti kartu su penkiais paskirtais pagalbininkais. Sutartyje pabrėžiama, kad „darbą reikia skubinti; klojant minėto statinio naujus pamatus, duoti mažiausiai dar vieną gizelį, nurodant, ką daryti, kad pagalbininkai laikytųsi ramiai, o dvarui nebūtų nuostolio“. „Bažnytėlės, arba Kryžiaus koplyčios“ Kurtuvėnų senosiose kapinėse išmatavimai turėjo būti: „ilgis – 12 sieksnių, plotis nuo zakristijos ir prieangio – 4 sieksniai, per vidurį – 9, zakristija su karnizu aplink už didžiojo altoriaus ir prieangio – po 4,5 uolekčio, jos sienų aukštis – 12 lietuviškų uolekčių. Gontais dengtas stogas su kupolu per vidurį ir keturiais kupolėliais kampuose [...], kur bus choras, taip pat su laiptais į tą chorą, 5 durys su kabliais, o langai – 8“⁴⁹.

Darbų vyksmą rodo rudenį aminationams mokami pinigai. Rugsėjį sumokėta staliui Anuvičiui už 6 didžiųjų ir 3 mažų bažnyčios langų pagaminimą, taip pat pirktas „51 svaras geležies naujai bažnyčiai“⁵⁰. Neaišku, kada šios statybos buvo baigtos. 1781 m. Kurtuvėnų valdos pareigūnas Brošelis laiške rašė, kad mūrininkas Skiescinskis labai gerai dirba bažnyčios statybose,

bet medinėje bažnyčioje netvarka. Nurodė perkelti apeigas į senas kapines iki Kalėdų. Abejojama, ar užteks vietos mūrijimui, ir manyta, kad pamatus pabaigs žiemą⁵¹. Atrodo, kad šiame laiške kaip tik ir kalbama apie jau minėtą mūrijamą koplytėlę. Galbūt joje per Kalėdas ir vyko nurodytos apeigos. Neabejotinai iki 1783 m. koplytėlė, o gal ir koplytėlės, turėjo būti baigta, kadangi šaltiniuose fiksuojami tolesni darbai – pačios mūrinės bažnyčios statyba.

Martyno Knakfuso vaidmuo Kurtuvėnų bažnyčios statybose. Akivaizdu, kad bažnyčios statyba galėjo vykti tik pagal turimus architektūrinius brėžinius. Istoriografijoje, kaip minėta, neišskiriami koplytėlės (ar koplytėlių) Kurtuvėnuose statybos darbai ir nurodoma, kad nauja mūrinė bažnyčia Kurtuvėnuose buvo statoma 1783–1792 m., o pagrindiniu darbų architektu buvo Martynas Knakfusas. Nagurskių archyvo šaltiniai iš dalies tai patvirtina, tačiau trūkstant rimtesnės studijos, skirtos šiam žymiam architektui, daug dar kas lieka neišaiškinta.

Jau žinomas 1783 m. spalio 23 d. M. Knakfuso iš Vilniaus rašytas laiškas J. Nagurskiui ir naujai rasto maždaug to paties laikotarpio dvarininko memorialo duomenys leidžia teigti, kad garsusis to meto architektas iš tiesų suprojektavo Kurtuvėnų bažnyčią arba bent padarė pirminius brėžinius. Tačiau dėl didelio užimtumo M. Knakfusas dalyvavo tik pirminiame bažnyčios projektavimo etape, tačiau pačių statybų neprižiūrėjo. 1783 m. architekto laiške pažymėta, kad bažnyčios brėžiniai daugiaž užbaigti, o jis pats lauks J. Nagurskio atvykstant į Vilnių. Iš laiško taip pat aiškėja, kad M. Knakfusas pagal Žemaitijos pakamario sumanymą turėjo perdaryti brėžinius į naujai statomą bažnyčią įkomponuodamas ir koplyčias. Bent viena iš jų turėjo būti jau minėtoji 1781 m. pradėta statyti Kryžiaus koplytėlė. Taip pat architektas informavo dvarininką, kad po Kalėdų jis išvyks į Galiciją, kur turėjo atlikti kažkokį užsakymą, o grįš tik kitų metų pavasarį, gegužę. Dėl to įspėjo J. Nagurskį, kad neatsakys už galimas bažnyčios statytojų klaidas, kurios gali pasitaikyti, kai statybų neprižiūri jos projektuotojas. F. Sliesoriūnas, pirmasis nurodęs šį M. Knakfuso laišką, dėl paminėtų koplyčių svarstė, ar jos buvo prieš tai stovėjusioje Kurtuvėnų bažnyčioje, ar iš viso bažnyčios nebuvo ir stovėjo tik koplyčios⁵². Iš jau nurodytos 1781 m. sutarties su meistru Tyssenu dabar galima daryti išvadą, kad J. Nagurskio pageidavimas kaip tik ir apėmė naujai pastatytą(as) koplytėlę(es). Taip pat aiškėja, kad naujoji bažnyčia kartu su koplyčiomis greičiausiai statyta senosiose Kurtuvėnų kapinėse.

M. Knakfusas iš tiesų išvyko ir Kurtuvėnuose negalėjo prižiūrėti jau prasidėjusių darbų. Apie architekto nebuvimą ne kartą minėjo valdos pareigūnai ar jau darbus pradėję meistrai, apsiėmę patys prižiūrėti statybas. Dėl priežiūros į M. Knakfusą dar kartą kreipėsi ir J. Nagurskis. Savo memoriale, surašytame kelyje į Vilnių ir Vilniuje, dvarininkas paliepė paprašyti „pono architekto ir kapitono M. Knakfuso, o „konserwę pierwszego abrysu kościoła w Kurtowianach murować zaczęte-

go do dalszej determinacji, ponieważ przeszkody rozmaite znosić z nim nie dopuszcili“⁵³. Taigi statybos prasidėjo turint M. Knakfuso brėžinį, tačiau jam pačiam neprižiūrint darbų eigos.

Kas paskatino J. Nagurskį pasikviesti šį architektą projektuoti jo funduojamą bažnyčią? Pirmiausia, matyt, architektu pripažinimas. M. Knakfusas tuo metu jau buvo pagarsėjęs ir kaip praktikas, ir kaip teoretikas. Jis pirmasis 1773–1777 m. civilinės ir praktinės architektūros profesorius Vilniaus akademijoje. Prieš Kurtuvėnų bažnyčios statybas šis architektas magistrato užsakymu projektavo gatves ir aikštes Vilniaus Pohuliankos priemiestyje, neoklasicizmo stiliumi perstatė Lopacinskių, de Reusų ir Bžostovskių rūmus sostinėje, vadovavo darbams Dominikonų bažnyčioje Trakuose ir 1778 m. suprojektavo Šv. Baltramiejaus bažnyčią Vilniuje⁵⁴. Turtingiausių LDK dvarininkų dvidešimtukui priklausęs J. Nagurskis turėjo galimybę pasisamdyti tokio lygio architektą. Kita vertus, Kurtuvėnų dvarininkas tiesiogiai buvo susipažinęs su šio architekto darbais. Pagal M. Knakfuso projektą 1769 m. buvo rekonstruoti pamėnėti dviejų aukštų Bžostovskių (Abramavičių) rūmai Vilniuje. 1772 m. juos nusipirko Žemaitijos pakamaris J. Nagurskis⁵⁵. Greičiausiai dvarininkui tinkantys architektūriniai sprendimai taip pat paskatino kreiptis į architektą ir dėl Kurtuvėnų bažnyčios. Kodėl M. Knakfusas nebaigė Kurtuvėnuose pradėto projekto, nėra visiškai aišku. Vien architekto užimtumas kitose statybose tuo pačiu metu į šį klausimą, matyt, atsako tik iš dalies.

Kurtuvėnų bažnyčios statybos iki 1792 m. Istoriografijoje nurodomos galinės chronologinės bažnyčios statybos darbų ribos (1783–1792 m.) nėra visiškai tikslios. Vien pagrindiniai – fasado – statybų darbai truko ilgiau nei dešimtmetį, o jei į tą laiką įskaičiuotume dar koplytėlės/(ių) statybas, projekto rengimą bei vidaus įrangos darbus, šis periodas dar pailgėtų. Problemų kildavo samdant darbininkus ar ieškant tinkamų meistrų. Todėl visiškai suprantama, kad per tokį laikotarpį statybas prižiūrėjo ir darbus atliko ne vienas, bet keli pagrindiniai meistrai. Dideles darbų apimtis ir išaugusį jų mastą rodo paskutiniajame ketvirtyje Kurtuvėnų šaltiniuose netgi atsiradęs bažnyčios statybos darbus reiškęs terminas „fabryka“.

Pradžioje, M. Knakfusui pasitraukus iš statybos darbų priežiūros, šias funkcijas, atrodo perėmė meistras Povilas Šaškauskas. Su juo 1783 m. pasirašytas susitarimas metams „dėl Kurtuvėnų bažnyčios statybos, pamatų mūrijimo pagal brėžinį“. Už tai jis turėjo gauti 480 auksinų ir maistą. Sutartį pasirašė pats J. Nagurskis, o avansu meistrui buvo sumokėta 200 auksinų⁵⁶. Pamatai greičiausiai buvo išmūryti per metus, kadangi jau kitais pradėtos mūryti sienos, kartu ruošiamą medieną.

Jau mūrijant pamatus, imtos gaminti ažuolinės sijos. 1784 m. pažymėta, kad Kurtuvėnų girioje sudegus penkioms greičiausiai jau pagamintoms sijoms, miestelio dailidė Karonekas padarė bažnyčiai naują 12 sieksnių siją. Trūkstant geros medienos, tinkamų ažuolų ieškota

kitur. 1784 m. gruodį Kurtuvėnų ekonomas Rutkovskis-Bačinskis savo laiškuose Šilėnų ekonomui rašė: „neradus tinkamos ažuolo medienos mūrijamai Kurtuvėnų bažnyčiai Laukuvos ir Žaginių giriose, vėl grįžtame prie savų miškų, tai yra į Šilėnus ir Dirvonus. Juose meistrai ieškos tinkamos, radę nukirs iš karto. Reikės kelių rogių atvežti [medieną] į Kurtuvėnus“. Taip pat skūstasi dėl gero dailidės, galbūt jau minėto Karoneko, netekties: „jei jūsų malonybė ponas prieš tai būtum taip padaręs ir išpjovęs ažuolus, nebūtų įvykusi ta nelaimė, o dabar Kurtuvėnuose turėjome vieną tokį gerą dailidę ir to paties netekome, o jokio kito tam reikalui tinkančio neturime. Ažuolų Šilėnų miškuose reikia ieškoti tokio storio, kad būtų nors pusė kapos, nors ir mes neturime brėžinio, bet iš atminties“⁵⁷.

Žiemą nukirsta mediena vasarą buvo gabenama į Kurtuvėnus. 1785 m. birželio 11 d. šešiomis pastotėmis atvežtą ažuolo medieną vietoje pjovė ir lygino. Bet tai tebuvo tik dalis reikalingos medžiagos. 1785 m. kovo 20 d. ekonomas vėl rašė, kad dalį ažuolo medienos paliktų Šilėnų laukuose. Kai tik turės brėžinius ar išsamesnę informaciją, medienai supjaustyti architektas pasiųs pjovėjus (pilników). Reikšminga, kad gegužės 8 d. laiške Kurtuvėnų ekonomas ne tik paminėjo iš Kurtuvėnų į Šilėnus išsiųstus tokius darbininkus ir nurodė jiems skirtą atlygį, bet ir pažymėjo juos siuntusio architekto pavardę. Tai buvęs kažkoks „ponas Vaitkevičius“, galbūt statybų procese pakeitęs M. Knakfusą ir prižiūrėjęs tolesnį projekto vykdymą⁵⁸?

Turimą architektūrinį sumanymą tęsė mūrininkai. 1784 m. prasidėjo tinkamų meistrų paieškos. 1784 m. gegužės 3 d. tuo užsiėmusio kurtuvėniškio Vidžiškio laiške J. Nagurskiui iš Raseinių kaip tik rašoma, kad samdyti mūrininką labai sunku. Neradus tinkamo žmogaus Raseinių seniūnijoje, ieškota Tilžėje ir Stalupėnuose. Tačiau iš čia mūrininkai buvo išvykę į Goniondzą dirbti karaliaus statybose⁵⁹. Tik 1785 m. pradžioje paaiškėjo vienas tokių darbams samdytų meistrų – mūrininkas Andrius Veiselis. Kaip pažymėta 1785 m. sausio 30 d. laiške iš Kurtuvėnų, jis už 10 auksinų mėnesinį atlygį ir maisto davinį apsiėmė mūryti Kurtuvėnų bažnyčią. Tiksliau, į jo pareigas įėjo mūrijimo darbų priežiūra. Dirbti su kelne turėjo tik tiek, kiek liks laiko parodžius darbus. Taip pat suderėtos dvi laisvos dienos, per kurias privalejo nuvykti į Rikišovą ir apžiūrėti dviem gizeliams pavestus atlikti darbus. Kartu su juo bažnyčios statybose darbuotis samdytas pagrindinis pagalbininkas gaudavęs panašų maisto davinį ir 6 auksinus kas mėnesį. Dar meistras A. Veiselis turėjo pasikviesti 11 mūrininkų specialistų iš Prūsijos. Vietos valdiniam numatyti tik pagalbiniai darbai. Pagalbininkų, kuriuos irgi turėjo prižiūrėti pats meistras, pradžiai norėta 35. Šie darbininkai privalejo dirbti penkias dienas per savaitę nuo saulėtekio iki saulėlydžio, vasarą per pusryčius ir pietus gaudami po valandą poilsio, o gegužę – po dvi valandas⁶⁰. Iš viso vienu metu prie bažnyčios statybų galėjo darbuotis net 48 žmonių komanda, tačiau sukomplektuoti ją pradžioje buvo gana sunku.

1785 m. dar sausio 10 d. Kurtuvėnų ekonomo teigimu, atvykęs meistras A. Veiselis informavo, kad „dirbti [mūrininkus] kviečia vėl daugelyje vietų, bet nors buvo praeitais metais sutarta, dar nieko nepasamdė. Apsiima pats vykdyti (exekowac) brėžinį, kad tik būtų gerai padarytas. Kalbėjau su juo, kiek kainuos mūrininkų pasamdymas. Sako, kad mėnesiui – apie 6 muštus talerius ir mėnesinis davynys (ordinarja) iki 4 muštų. Tai brangu“⁶¹. Net ir susitarus ne visi mūrininkai pasirodydavo. Antai 1785 m. kovo 20 d. Kurtuvėnų ekonomas rašė: „minėtas mūrininkas dar nepasirodė, kažkoks tinginys, o statybos jau pradėtos“. Visgi A. Veiselis 1785 m. pradžioje jau turėjo „visos bažnyčios brėžinį, tik dar be architekto patvirtinimo“⁶² ir surinko komandą, daugiausia mūrininkus iš Olesko, tad 1785 m. ankstyvą pavasarį (kova) prasidėjo bažnyčios mūrijimo darbai.

Įsibėgėjusių statybų mastus rodo 1787 m. samdytų žmonių skaičius. Be mūrininkų, prie kylančių bažnyčios sienų kartu dirbo jau ir dailidės bei kalviai. Antai 1787 m. liepą statybose darbavosi 29 darbininkai, tarp jų mūrininkai Mykolas Forčevičius ir Jevsatas, dailidės Jonas Palašukis, Gabrielius Klomovskis, Juozapas Jasikevičius ir Motiejus Lukševičius. Rugsėjūt – 24 darbininkai, tarp kitų kalvis Jonas Šterskis, dailidės Mykolas Višnevskis, Jurgis Pavlovskis, Laurynas Staroškevičius, Kristupas Sokolovskis. Rugsėjūt – vėl 29 meistrai: dailidės Povilas Plica, Kristijonas Rutemberkas, mūrininkai iš Alytaus Andrius Stangretas ir kiti. Spalį mūrininkų ir dailidžių buvo 30, lapkritį ir gruodį – po 24⁶³. Dauguma jų ne lietuviai, bet lenkai, vienas kitas mūrininkas – vokiečiai. Čia nepaminti paprasti pagalbinių darbų darbininkai ar plytų gamintojai. Tik iš 1787 m. rugsėjo 21 d. raporto iš Kartenos sužinome apie į Kurtuvėnus išvykusį plytininką. Jis dėl blogų orų nutraukė darbus J. Nagurskio Jokūbavo statybose, o ir Kurtuvėnų statybose tuo metu ėmė stigti smalos⁶⁴. Paprastai pagalbiniais darbininkais Kurtuvėnų bažnyčios statybose dirbo lietuviai.

Pasistūmėjusius darbus rodo 1787 m. pastatytas keltuvai. 1787 m. Kurtuvėnų „magazino“ išlaidų raporte tarp kitų pažymėtos išlaidos už keltuvo (windy) bažnyčioje apkalimą, grindjuosčių įmūrijimą. Be to, tuo metu bažnyčiai jau buvo pradėti gaminti mediniai langai⁶⁵. Tačiau darbų pabaigos nei tais metais, nei dar kitais nesimatė. Kaip savo turto paskirstyme 1789 m. birželio 6 d. pažymėjo pats J. Nagurskis, jeigu jis nesusipėtų užbaigti bažnyčios Kurtuvėnuose statybų, „darbus išorėje, taip pat ir vidaus“ turėjo pabaigti jo sūnus Kajetonas⁶⁶.

1789–1790 m. statybose jau dirbo kiti mūrininkai meistrai. Iš Raseinių domininkonų konvento buvo samdytas Simonas Lasovskis. Jo sutartis ir, matyt, pats darbas Kurtuvėnuose baigėsi 1790 m. birželio 26 d.⁶⁷ Vėliau tartasi su kažkokiu meistru Boratinskiu, bet ne visai sėkmingai. Tų metų pavasarį, nors buvo pažadėjęs, jis taip ir neatvyko į Kurtuvėnus. Į statybas kvietas ir kažkoks mūrininkas vokiečiai, kurio paslaugų statybose labai reikėjo bent kelioms dienoms⁶⁸. Viena iš savo memorialų J. Nagurskis liepė sudaryti sutartį dėl „ankry“ mūrinei Kurtuvėnų bažnyčiai su pareigingu ir

doru žmogumi, kad viską padarytų laiku. Nurodyta pasirašyti konkrečią sutartį, mininčią reikalingų žmonių skaičių, darbus, geležies „szmeczkie“ kiekį⁶⁹.

Tolesnius statybų mastus rodo 1790–1792 m. leidžiami pinigai ir Kurtuvėnų plytinėje pagaminta produkcija. Kartu aiškėja, kad daugelis statyboms reikalingos statybinės medžiagos buvo gaminama vietoje. Vien 1790 m. rudenį išleista ne mažiau 1500 auksinų: už 8,5 statines smalos sumokėti 74 auksinai; už 3 kapas šiaudų – 6,24; už kalkes – 284; už 14 savaičių mūrinių darbininkų darbą – 871; dviem mūriniams už 15 savaičių darbą – 31; pagalbininkams už 905 dienas (kalkinimas, obliavimas, kalkakmenių rinkimas) – 895; pagalbininkams dviejų savaičių maistpinigiai – 24; darbininkui Stanislovui, dirbančiam su karučiais, – 24; staliui Pranciškui už darbą – 15, staliui Jurgiui Petronėliui – 10; obliuotojams už 50 sijų nuobliavimą – 52; Strušakai už sijų skabtavimą – 31; kasėjams – 199⁷⁰. Tuo tarpu pagal 1792 m. vasario 12 d. surašytą Kurtuvėnų plytinės rejestrą, Kurtuvėnų bažnyčios statyboms išvežta 178 579 plytų; pleišto formos plytų skliautams mūryti – 14 580; kvadratinų – 4 280; pleištam – 9 400; Iš viso 206 839. Plytinėje liko neišvežta 80 000 plytų, pusiau sudaužytų – 20 000; čerpių – 5500⁷¹. Vietinėje lentpjūvėje taip pat toliau gaminta reikalinga mediena. Tiesa, tais pačiais 1792 m. Kurtuvėnų lentpjūvė gerokai nukentėjo nuo audros. 1792 m. gegužės 9 d. ekonomas Juozapas Kevličius pranešė apie didžiulę vėtrą, padariusią žalą lentpjūvėje: „iš abiejų galų nuplėšė stogą ir išmėtė visus gontus, patį vidurį susuko į dūdele, nuplėšė abu surišimus, o viduryje kai kuriuos balkius sulaužė. Liko tik mūras ir vieni surišimai“⁷².

1792 m. Kurtuvėnų ekonomo laiškuose itin smulkiai sužymėti tų metų tolesni bažnyčios statybos darbai. Tais metais buvo padaryti bažnyčios skliautai, pagaminti vargonai. Pirmieji, bažnyčios ir koplyčių skliautų, darbai pradėti 1792 m. pavasarį, gegužės pradžioje, vėl pasamdžius naujus meistrus. Kaip matyti iš tuometinio Kurtuvėnų ekonomo J. Kevličiaus laišku J. Nagurskiui, 1792 m. visus darbus prižiūrėjo meistras iš Vilniaus Laurynas Semiška. Jis netgi norėjo apsigyventi Kurtuvėnų dvaro valdose: prie Gardų arba prie Kumpiškių. Jam iš dvaro pajamų paliepta pastatyti namą, o jis pats turėjo pasistatyti svirną, jaują ir tvartą.

Tuo tarpu skliautams padaryti buvo nusamdytas meistras Račkovskis. Gegužės 6 d. nurodyta, kad į Kurtuvėnus vakare atvyko mūrininkai iš Vilniaus bei „ponas Račkovskis iš Rozalimo“. Greičiau atvykti jie negalėjo: nuvarius arklius, vienas jų netgi krito prie Žiezmarių, tad teko eiti pėsčiomis. Pagal nurodymą dvi dienas pailsėję, penktadienį pradėjo darbus. Račkovskio paliepimu mūrininkai pirmiausia skliautė koplyčias abiejose bažnyčios pusėse ir arkadas, o tuomet turėjo imtis bažnyčios vidurio. Pats meistras trims savaitėms, tiek, kiek truks minėti darbai, išvyko į Rozalimą. Mūriniams užbaigus greičiau, liepė duoti jam žinią ir atsiųsti paimti jį su daiktais. Dvi dienas patys meistras su pagalbininkais statė bokštelius ir kitą skliautumui reikalingą įrangą, o gegu-

žės 7 d. turėjo pradėti dirbti su kelnėmis. Reikšminga ir tai, kad prie statybos darbų po 4 dienas be užmokesčio paliepta dirbti Kurtuvėnų kampininkams. Nežinodamas J. Nagurskio reakcijos ekonomas pažymėjo, kad jei ponui nepatiks tokie jo nurodymai, tuomet jiems palieps užmokėti. 1792 m. gegužės 20 d. iš Kurtuvėnų tas pats J. Kevličius informavo, kad „bažnyčioje koplyčią dešinėje pusėje visą jau suskliautė ir dalį kitoje pusėje šią savaitę jau baigs, pradės skliausti vidurinę. Dėl to apie sekmadienį pasiūsiu vežiką atvežti poną Račkovskį [...]. Oliševskio mūrininkai prie skliautimo darbų nedirbo, nebent prie bažnyčios fasado ir bokštų (do faciatow i wiezow). Meistras kalbėjo, kad tokiam darbui nenori priimti nepatikimo žmogaus“. Buvo paruošta medienos (na sztefle, stolce, podeszwy), kurią kitą dieną turėjo atvežti į statybas. Ekonomas dvarininkui išgyrė itin nusipelnusių mūrininką Stankevičių, buvo prašoma jam netgi pastatyti namą prie Kurtuvos ežero⁷³.

Skliautimo darbai tęsėsi visą vasarą. „Vakar su instrumentais atvyko ponas Račkovskis ir bus iki antradienio, kada su amatininkais pradės darbą“, – taip liepos pradžioje padėtį laiške dvarininkui įvertino Kurtuvėnų ekonomas. Teirautasi apie maisto davinių skyrimą atvykusiems amatininkams. Ekonomui atrodė geriausia, kad atvykę meistras ir staliai valgytų atskirai. Iš laiškų aiškėja netgi darbininkų maitinimo ypatumai. Pavyzdžiui, dvarininko klausta, kiek kartų (2 ar 3) duoti degtinę, kas geriau pusryčiams – gabalėlis sūrio ar sviesto?

Pats darbas statybose, anot pareigūno, vyko punktualiai. 1792 m. liepos 13 d. pažymėta, kad „Račkovskis jau atvyko į vietą ir savo darbą pradėjo. Skliautimas visoje bažnyčioje bus patikrintas iki ateinančio trečiadienio, o vėliausiai – iki ketvirtadienio. Mūrinių jau pakanka, sudarys rejestrus“. 1792 m. liepos 18 d. laiške galiausiai nurodyta: „Vakar pabaigė bažnyčios skliautimo darbus, dabar pereis prie vidurinio fasado. Ponas Račkovskis jau turi visą bažnyčios fasado piešinį (front odrysowany), tinkamų proporcijų ir apskritai puikų. Pradžioje pagalbininkų reikės gerokai daugiau, lygus mūrijimas vyks greičiau, netgi reikalingas dar vienas keltuvas, nors vienai pusei, nes vieno paduoti plytas, kalkes ir vandenį nepakanka. [...] Apžiūrėjau tą vietą, kur mūriniui Stankevičiui namas pastatytas, jis nori pasiimti tuos laukus aplink namą, kuriuos turi Pluščikas ir stalius Pranciškus. Šie nebus patenkinti, bet negalima ir Stankevičiui neleisti, nes jis neturės net kur vištos išleisti. Alksnis geras, jau iš jo pagamintos lentos, jų yra pakankamai mūsų miške. Sutariau su ekonomu, kad tokios medienos, kuri yra reikalinga, neleisčiau niekam kirsti. Pagal sutartis kasėjai jau atleisti. [...] Meistras prūsiskų pinigų imti nenori, o pagalbininkams sumoka prūsiskais“⁷⁴.

Tuo pačiu metu, 1792 m. pavasarį–vasarą, prasidėjo Kurtuvėnų bažnyčiai skirtų vargonų gamyba. Pradžioje imta ruošti tinkama mediena. 1792 m. gegužę paliepta atgabenti į Kurtuvėnus Vilniuje pagamintus varpelius vargonams ir kitas medžiagas, atiduotas saugoti į Bernardinų vienuolyną Vilniuje pas kunigą Kustošą. Ekonomas J. Kevličius tuo metu J. Nagurskiui pranešinėjo ir apie

kažkokių pagalbinių patalpų, kuriose gamino statyboms reikalingus dalykus, įrengimą. Jo nuomone, nors tos patalpos buvo tinkamos, reikėjo išmūryti kamina žaizdrui ir gauti skardos, tinkamos vargonams lieti. Norėta patalpas išbalinti, nes trūko šviesos, tebuvo vos vienas langas. 1792 m. liepos 6 d. pranešta apie liepos medieną, skirtą vargonų lentoms gaminti. Greičiausiai vietinis dailidė Pikis iš 46 lentų išpjovė 25 vienetus. Mažiau medienos sunaudoti negalėjo, kadangi ne visa tiko – nemažai būta per storų lentų. Pagal dvarininko nurodymą lentas pradėjo pjauti tik kai jos išdžiūvo. Be to, vietos miškuose ieškota tinkamos alksnio medienos.

1792 m. rugpjūčio pradžioje, kaip nurodyta ir ekonomo korespondencijoje, buvo baigta visų bažnyčios statybos darbų didžioji dalis, o tolesnė jų eiga turėjo vykti pagal išankstinę tvarką⁷⁵. Tą patvirtina 1792 m. sumokėti pinigai: Andriui Mačiuliui ir Jonui Vilkinui už nuobliavimą 20 vienetų lentų vargonams sumokėta 60 auksinų; liepos 29 d. meistrui bei jo padėjėjams už darbus prie Kurtuvėnų bažnyčios ir mūrininkams duoti 745 auksinai; atskirai ten dirbusiam mūrininkui Stankevičiui – 129; pagalbininkams – 1506. Iš viso tais metais išleisti 5096 auksinai⁷⁶. Gal todėl viename iš savo laiškų dar 1791 m. kovo 2 d. iš Kurtuvėnų J. Nagurskis sesers prašė Liepojoje nupirkti bažnyčiai reikalingų medžiagų ir bažnytinių rakandų⁷⁷. Simboliškai išorės statybos darbų pabaigą žymėjo virš bažnyčios pagrindinio įėjimo durų 1792 m. įmūryta marmurinė plokštė su joje iškalto Nagurskių herbu⁷⁸.

Tuo tarpu nuo 1793 m. šaltiniuose toliau fiksuojami vidaus įrengimui leisti pinigai. Antai tų metų finansinėse „pastabose dėl bažnyčios“ pažymėta: „4 varpai [kainuos] 10 000 auksinų; laikrodys, mušantis ketvirčius, – 1 600; geležies skarda – 1200; stiklas baltiems langams ir vienam žaliame – 500; alavas ir varis – 660; geležinis virbas – 200; akmenys grindiniui – 2000; 7 gipsiniai altoriai – 14 000, skardžius, stiklius ir dažytojas – 1000; mūrininkas su pagalbininkais – 8000; vargonai su medžiagomis – 18 000; dar vienam mūrininkui ir pagalbininkams – apie 5000. Iš viso apie 56 960. Juodas marmuras [turi būti] nuo sieksnio aukščio ir pločio“⁷⁹.

Šie užsibrėžti darbai nebuvo baigti per metus. Jau vėlesnėse 1795–1799 m. Kajetono Nagurskio išlaidų suvestinėse vis dar žymėti bažnyčios vidaus įrengimui skirti pinigai. Gausiausios išlaidos, susijusios su bažnyčia, žymėtos 1797–1798 metais. Tuomet statybose, tik neaišku kokiems darbams, samdyta nemažai mūrininkų ir dailidžių. Antai 1797 m. už 223 darbadienius 8 mūrininkai gavo 491 auksiną (Šimanovskiui sumokėta 120 auksinų; Pranciškui Kakčevskiui – 68; Felicijonui Narkevičiui – 80; Tomui Cibulskiui ir Stankevičiui po 88; Oliševskiui – 12; Rodevičiui – 35); o 8 dailidės už 219 darbo dienų gavo 259 auksinus (Simonas Medziulis – 61; Juozapas Stručka – 28; Rochas Pakalniškis – 33; Leonas iš špitolės – 23; Juozapas Kleinis – 16; Motiejus Jurevičius – 37, Juozapas Supronekas – 28; Jonas Novickis – 3). Ne menkesnės išlaidos perkant vinis, skardą, klijus ir kitas statybines medžiagas. Antai alavo bažnyčios statyboms

išduoti 369 svarai, geležies – 50 lapų; skardos – 11,68 svarai, 2250 lapų; nemažai vinių⁸⁰.

Panašios išlaidos buvo 1798 m.⁸¹ Tuo metu vykčius paskirus mūrijimo darbus bene geriausiai atskleidžia atlyginimas tam pačiam meistrui Račkovskiui, išlaidų knygoje vadinamam architektu. Vasarą ir rudenį jis gavo iš viso 500 auksinų. Darbus taip pat atliko naujai pasamdyti 8 mūrininkai iš Raseinių, o vietos staliai, tokie kaip Pranciškus, tvarkė bažnyčios duris, dailidė Jurgis Dubina lentomis iškalė galinę sieną, pastato viduje darbuositi stikliai⁸². Tešiamas prieš kelerius metus pradėtas stogo skardinimas.⁸³ Galiausiai 1799 m. tarp bendrų K. Nagurskio išlaidų fiksuojami pinigai, sumokėti dažytojui Steponui Stulginskiui už bažnyčios fasado dažymą⁸⁴.

1799 m. greičiausiai ir žymi dar 1781 m. prasidėjusių Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios Kurtuvėnuose statybų galutinę pabaigą. Jų rezultatas – ant kalvos iškilusi trinavė halinė bažnyčia su aukštu trumpu navų korpusu ir žemesne presbiterija. Dvibokštė pagrindinio fasado kompozicija plastiškėmis bokštų formomis pratęsė Vilniaus baroko tradiciją, nors saikingai į mentes padalinti apatiniai tarpniai, lygūs, dantukais papuošti karnizai jau dvelkia klasicizmu⁸⁵. Neatsitiktinai fundatoriaus garbei bažnyčia pavadinta Šv. apaštalo Jokūbo Kurtuvėnų bažnyčia. Nors 1789 m. užrašyme Žemaitijos pakamaris nepažymėjo savo palaidojimo vietos, galima numanyti, kad buvo pareiškęs valią palaidoti jį savo funduotos, nors ir dar ne iki galo pabaigtos Kurtuvėnų bažnyčios rūsiuose. 1800 m. bažnyčios vizitacijos akte paminėtas „puikus mūrinis dviejų grotuotų langų rūsys su abipus išmūrytomis katakombomis“⁸⁶.

IŠVADOS

1. Išlikęs gausus Kurtuvėnų Nagurskių šakos archyvas leidžia nuodugniau atskleisti bažnyčios, kaip institucijos, raidą apylinkėse ir ypač Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios fundavimo bei statybų klausimus.

2. Skirtingu metu valdoje veikė katalikų (1495–1557 m.; nuo 1631 m. iki dabar) ir protestantų (1557–1631 m.) maldos namai. Topografinė bažnyčios padėtis pasikeitė J. Nagurskiui XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje pradėjus mūrinės bažnyčios statybas. Nuo 1495 m. iki 1781 m. statybų bažnyčios Kurtuvėnuose buvo medinės. Dabartinė mūrinė Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia Kurtuvėnuose greičiausiai buvo trečias kulto statinys šioje vietovėje.

3. Kurtuvėnų mūrinė Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia statyta ilgiau, nei teigiama istoriografijoje, – nuo 1781 m. iki 1799 metų. Pagrindiniai išorės darbai baigti 1792 m., tuo tarpu vidaus įrengimas užsitęsė dar septynerius metus. Bažnyčią suprojektavo, arba pirminius jos brėžinius padarė, garsusis XVIII a. architektas Martynas Knakfusas. Būdamas labai užimtas jis dalyvavo tik pirminiame bažnyčios projektavimo etape (1783 m.), tolesnių statybos darbų neprižiūrėjo.

4. Atskirus Kurtuvėnų mūrinės bažnyčios statybos darbus XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje prižiūrėjo

meistrai: Tissenas, Povilas Šaškauskas, Andrius Veiselis, Laurynas Semaška, Račkovskis ir kiti. Nemažai eilinių mūrininkų samdyta iš Prūsijos. Vietos darbininkams patikėti tik pagalbiniai darbai. Kurtuvėnų bažnyčios statyboms naudota nemažai vietinės žaliavos: mediena iš Nagurskiams priklausiusių girių, Kurtuvėnų plytinėje išdegtos plytos.

5. Nemaža tikimybė, kad Kurtuvėnų bažnyčios mūriniuose rūsiuose buvo palaidotas jos fundatorius Žemaitijos pakamaris Jokūbas Nagurskis.

Gauta 2006 04 30

Parengta 2006 06 15

Nuorodos

- ¹ Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w., zebr. E. Łopaciński, *Prace i Materiały Spraw. Sekcji Historycznej Szt. TPN*, Wilno, 1938–1939, t. 3, s. 332–333.
- ² F. Sliesoriūnas, Nauji duomenys apie Martyno Knakfuso veiklą, *Lietuvos istorijos metraštis. 1978 metai*, Vilnius, 1979, p. 75–85.
- ³ K. Čerbulėnas, Profesorius Martyno Knakfuso kūryba, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1981, t. 7, 2 sąs., p. 47–48; V. Cibulskas, Kurtuvėnų meninės vertybės, *Krantai*, 1985, Nr. 2, p. 68–71; K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 180; K. Čerbulėnas, Architektūros dėstymas Vilniaus universitete, *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, Vilnius, 1994, t. 2, p. 276, 488.
- ⁴ J. Valužytė, Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, *Kurtuva*, Šiauliai, 1996, Nr. 2, p. 5–13; R. R. Trimonienė, Iš Šiaulių krašto aristokratijos gyvenimo. Nagurskių giminė, *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1994, p. 45–46.
- ⁵ Vilniaus universiteto antropologas dr. Rimantas Jankauskas bei Lietuvos nacionalinio muziejaus restauratorė Simona Matuzevičiūtė kriptose rado išmėtytus žmonių kaulus, drabužių ir batų fragmentus bei suirusius karstus. Žr.: G. M. Martinaitienė, V. Lukšėnienė, Kontušinės juostos iš Kurtuvėnų bažnyčios kriptų: restauravimas, tyrimai, identifikacija, *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, 2005, Nr. 6, p. 28.
- ⁶ Kurtuvėnų bažnyčios rūsio radiniai atiduoti saugoti Šiaulių „Aušros“ muziejui.
- ⁷ S. Stonkienė, Kurtuvėnų bažnyčia atvėrė rūsių paslaptis, *Šiaulių kraštas*, 2002 m. rugsėjo 5 d.
- ⁸ Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – NMB RS) f. 92. Medžiaga dar nesutvarkyta. Didžioji dalis dokumentų laikoma dėžėse ir turi laikinas signatūras.
- ⁹ Apie archyvinę Nagurskių Kurtuvėnų dvaro medžiagą *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus* (toliau – MAB RS) fonduose žr.: E. Treinienė, Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija, *Lietuvos istorijos metraštis. 1981 metai*, Vilnius, 1982, p. 110; M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 19–22.
- ¹⁰ *Codex Medicensis seu Samogitiae diocesis*, col. P. Jatulis, Roma, 1984, pars 1, p. 143–144.
- ¹¹ Už informaciją apie bažnyčios titulus dėkoju dr. Liudui Jovaišai.
- ¹² G. Blaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1993, s. 220–221.
- ¹³ R. Ragauskienė, Klientelė reformacijos verpetuose, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2005, Nr. 44, p. 203–204.
- ¹⁴ G. Blaszczyk, Zachowana część wizytacji parafii Kurtowian z 1579 roku, *Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, 1989, t. 3, s. 263–265.
- ¹⁵ R. Ragauskienė, Klientelė reformacijos verpetuose.
- ¹⁶ *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, par. K. Jablonskis (toliau – *Istorijos archyvas*), Kaunas, 1934, p. 331–332.
- ¹⁷ R. Ragauskienė, Klientelė reformacijos verpetuose.
- ¹⁸ *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. D. Klajumienė, Vilnius, 2004, p. 226.
- ¹⁹ Apie jas plačiau žr.: V. Vaivada, *Katalikų bažnyčia ir reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda, 2004p. 185–186; I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, [Vilnius], 1999, p. 255, 256 etc.
- ²⁰ I. Lukšaitė, op. cit., p. 459–460.
- ²¹ 1674 m. Kurtuvėnų valdos pardavimų sąrašas, *MAB RS*, f. 37, Nr. 7402.
- ²² *NMB RS*, f. 93, Nr. 730–735; 738; 739, 761; 1638 m. K. Skaševskos-Karpienės byla su Gešomis, *MAB RS*, f. 37, Nr. 6767; B. Gruzewski, *Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach*, Warszawa, 1912, s. 8, 233.
- ²³ *NMB RS*, f. 93, Nr. 738.
- ²⁴ 1637 m. žemionio Vaclovo Daumanto parodymai apie incidentą Kurtuvėnuose, *MAB RS*, f. 37, Nr. 8180.
- ²⁵ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 105, nesutvarkyti pavieniai dokumentai.
- ²⁶ J. Valužytė, Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, p. 6; *Lietuvos inventoriai XVII a.*, par. K. Jablonskis, M. Jučas, Vilnius, 1962, p. 316–319.
- ²⁷ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 105, pavieniai nesutvarkyti dokumentai; 1663 m. Kurtuvėnų klebono Baltazaro Sirtauto kvitas, *MAB RS*, f. 37, Nr. 7350; 1709 m. Kurtuvėnų dvaro inventorių, *ibid.*, Nr. 9930.
- ²⁸ *NMB RS*, f. 92, Nr. 2675 (1764 m. Kurtuvėnų bažnyčios fundacijų aktai).
- ²⁹ J. Valužytė, Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, p. 8; R. R. Trimonienė, Iš Kurtuvėnų dvarininkų Nagurskių tarnų gyvenimo (XVIII a.), *Kurtuva*, 1999, Nr. 5, p. 106.
- ³⁰ *MAB RS*, f. 37, Nr. 6448, 6449; *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 148; J. Valužytė, Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, p. 7.
- ³¹ *MAB RS*, f. 37, Nr. 4774, *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 148; *NMB RS*, f. 92, Nr. 3579 (1752 m. sausio 12 d. teismo knygos įrašas: P. Nagurskio testamentas ir jo papildymai); J. Valužytė, Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, p. 7.
- ³² *NMB RS*, f. 92, Nr. 1, 3351; L. Truska, XVIII a. pabaigos Lietuvos bajorija (skaičius ir sudėtis), *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*, Vilnius, 1994, p. 22.

- ³³ Z. Zielińska, Nagurski (Nagórski, Nahorski) Jan h. Pobóg (ok. 1760–1796 lub 1797), *Polski Słownik Biograficzny*, 1977, t. 22, s. 456–457; Eadem, Nagurski (Nagórski, Nahorski) Kajetan h. Pobóg (po 1760–1802), *ibid.*, s. 457–458.
- ³⁴ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. I. Dioceses Vlnensis et Samogitiae*, ed. P. Rabikauskas, Romae, 1971, p. 326; *NMB RS*, f. 92, Nr. 2675.
- ³⁵ *NMB RS*, f. 92, Nr. 3579; Nagurskių šeimos dokumentai 1726–17443, *MAB RS*, f. 37, Nr. 4774.
- ³⁶ *NMB RS*, f. 92, Nr. 3041. Išliko pastarosios poros portretai, tapyti nežinomo XVIII a. vidurio dailininko. Reprodukcijas iš Telšių muziejaus rinkinių žr.: M. Matuškaitė, *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 1984, Nr. L–LI.
- ³⁷ *MAB RS*, f. 37, Nr. 7605.
- ³⁸ 1752 m. kvitai dėl laidotuvių, *MAB RS*, f. 37, Nr. 4577, 4580.
- ³⁹ *NMB RS*, f. 92, Nr. 994.
- ⁴⁰ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae...*, p. 385; *MAB RS*, f. 37, Nr. 5384.
- ⁴¹ *NMB RS*, f. 92, Nr. 239; dėžė be numerio.
- ⁴² *NMB RS*, f. 92, Nr. 2675.
- ⁴³ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 37.
- ⁴⁴ 1772 m. balandžio 26 d., Kurtuvėnai, V. Jankovskis – J. Nagurskiui, *MAB RS*, f. 37, Nr. 6026.
- ⁴⁵ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 68.
- ⁴⁶ *MAB RS*, f. 37, Nr. 4571.
- ⁴⁷ *NMB RS*, f. 92, Nr. 1.
- ⁴⁸ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 172.
- ⁴⁹ „Kościołek czyli kaplica Krzyżowa na starym cmentarzu w Kurtowianach na podmurowaniu, dłuzyny sążni 12, szerzyny od zakrystyi i babinca sążni 4, po szrodku zaś sążni 9, zakrystyja za wielkim ołtarzem i babincu szerzyny po ł. 4 ½ z gzymsem na koło, której ściany wysokości lokci litewskich 12. Z dachem gontami krytym kopułą po szrodku i kopułkami czterma na rogach, [...] gdzie chór będzie oraz z wschodami na tenże chór, z uszakami na drzwi 5, a okień 8“, *NMB RS*, f. 92, Nr. 2896.
- ⁵⁰ *NMB RS*, f. 92, pavienis, nenumeruotas dokumentas; dėžė Nr. 148.
- ⁵¹ 1781 m. gegužės 17 d., Kurtuvėnai, Brošelis – Vidziškiui, *MAB RS*, f. 37, Nr. 6027.
- ⁵² F. Sliesoriūnas, Nauji duomenys apie Martyno Knakfuso veiklą, p. 62–63; *MAB RS*, f. 37, Nr. 5565.
- ⁵³ *NMB RS*, f. 92, Nr. 2704.
- ⁵⁴ P. Wątroba, Martynas Knakfusas, *Vilniaus klasicizmas*, parodos katalogas, Varšuvos nacionalinis muziejus, 1999 m. gruodis – 2000 m. sausis; Lietuvos dailės muziejus, 2000 m. kovas–rugsėjis, Vilnius, 2000, p. 108, 338.
- ⁵⁵ S. Stoma, Bžostovskių rūmai, *LTSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, Vilnius, 1988, t. 1, p. 546–547.
- ⁵⁶ *NMB RS*, f. 92, Nr. 1075.
- ⁵⁷ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 69 (1784 m. gruodžio 5 d., 10 d., Kurtuvėnai, ekonomo laiškai Šilėnų pareigūnui); dėžė Nr. 198.
- ⁵⁸ “[...] mają piłować dębina po dwa sążni grubini całow 6, szerzyny całow 7, na uszaki do drzwi muru kościelnego a dziś lub jutro przybędzie natychmiast J P architekt dla dalszej informacji tej roboty“, *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 69.
- ⁵⁹ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 151.
- ⁶⁰ *NMB RS*, f. 92, Nr. 1075.
- ⁶¹ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 198.
- ⁶² *NMB RS*, f. 92, Nr. 1075.
- ⁶³ *NMB RS*, f. 92, Nr. 1914.
- ⁶⁴ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 198.
- ⁶⁵ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 134.
- ⁶⁶ *NMB RS*, f. 92, Nr. 2065.
- ⁶⁷ *NMB RS*, f. 92, Nr. 3535.
- ⁶⁸ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 151.
- ⁶⁹ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 198.
- ⁷⁰ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 49.
- ⁷¹ *NMB RS*, f. 92, Nr. 187.
- ⁷² *NMB RS*, f. 92, dėžė be numerio.
- ⁷³ *NMB RS*, f. 92, dėžė be numerio.
- ⁷⁴ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 151.
- ⁷⁵ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 69.
- ⁷⁶ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 167.
- ⁷⁷ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 198.
- ⁷⁸ 1800 m. Kurtuvėnų klebonijos vizitacija, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 669, ap. 2, b. 339. l. 77–90 v.
- ⁷⁹ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 174.
- ⁸⁰ *NMB RS*, f. 92, dėžė be numerio.
- ⁸¹ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 155.
- ⁸² *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 78.
- ⁸³ *NMB RS*, f. 92, dėžė Nr. 78.
- ⁸⁴ *NMB RS*, f. 92, pavienis dokumentas be numerio.
- ⁸⁵ K. Čerbulėnas K., Architektūros dėstymas Vilniaus universitete, t. 2, p. 276, 488.
- ⁸⁶ 1800 m. Kurtuvėnų klebonijos vizitacija, *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 339, l. 77–90 v.

Raimoda Ragauskienė

DEVELOPMENT OF KURTUVĖNAI CHURCH: FROM THE FIRST CHURCH IN THE 15th CENTURY TO THE ST. JACOB THE APOSTLE CHURCH

Summary

The article presents the development of the Kurtuvėnai church as an institution from the end of the 15th century till the foundation of the Nagurskiai in the 18th century. The church was a Catholic (1495–1557; 1631 until now) and Protestant (1557–1631) prayer house in different periods. Until 1799 all churches were wooden. The St. Jacob the Apostle brick church is most probably the third of a worship building in this district.

The construction of this church took place from 1781 till 1799. The church was designed by Martynas Knakfusas, a famous architect of the 18th century. He participated only in the first stage of the design (1783). Different masters, like Tissenas, Povilas Šaškauskas, Andrius Veiselis, Laurynas Simaška, Račkovskis and others supervised the construction work. Bricklayers were hired from Prussia, local workers did only subsidiary works. Local wood and bricks baked in Kurtuvėnai were used for construction works.

There is a great probability that the founder of the church Jokūbas Nagurskis was buried in the brick cellars of the Kurtuvėnai church.